

PŘEDMLUVA

V *Bídě historicismu* jsem se pokusil ukázat, že historicismus je slabá a neplodná metoda. Avšak v podstatě jsem tehdy historicismus nevyvrátil.

Během dalších let se mi podařilo historicismus vyvrátit: *Ukázal jsem, že z přísně logických důvodů není možné předvídat budoucí průběh dějin.*

Argumentaci obsahuje přednáška *Indeterminismus v klasické a kvantové fyzice*, kterou jsem vydal v roce 1950. Nejsem však již s touto přednáškou spokojen. Mnohem uspokojivější pojednání bude možno nalézt v kapitole o indeterminismu, která je součástí Dodatku ke knize *Logika vědeckého objevu* nazvaného *Po dvaceti letech*.

Pro informaci čtenáře bych zde rád několika slovy předložil nástin tohoto *vyvrácení historicismu*. Argument je možno shrnout do následujících pěti bodů:

1. Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání. (Platnost této premisy musí uznat dokonce i ti, kteří v našich idejích, včetně těch vědeckých, vidí pouhé vedlejší produkty *materiálního* vývoje určitého druhu.)

2. Racionálními či vědeckými metodami nemůžeme předvídat budoucí růst našeho vědeckého poznání. (Toto tvrzení lze logicky dokázat na základě níže načrtnutých úvah.)

3. Nemůžeme tudíž předvídat budoucí průběh lidských dějin.

4. To znamená, že musíme odmítnout možnost *teoretické historie*, tj. historické sociální vědy, která by odpovídala *teoretické fyzice*. Nemůže existovat žádná vědecká teorie historického vývoje, která by sloužila za základ historické předpovědi.

5. Základní cíl historicistických metod (viz oddíly 11 až 16 této knihy) je tedy pochybený, a historicismus se tak hroutí.

Argument pochopitelně nevyvrací možnost jakýchkoli společenských předpovědí, naopak se dokonale slučuje s možností ověřování sociálních, např. ekonomických teorií; je možné předvídat, že určité druhy vývoje nastanou za určitých podmínek. Vyvrací pouze možnost předvídaní historického vývoje, neboť ten je ovlivňován růstem našeho poznání.

Rozhodujícím krokem v argumentaci je bod č. 2. Domnívám se, že je přesvědčující sám o sobě: *pokud existuje nějaký růst lidského*

poznání, nemůžeme dnes předjímat to, co budeme vědět až zítra. To sice zní rozumně, ale nejedná se o logický důkaz. Důkaz bodu 2, který jsem podal ve výše uvedených publikacích, je složitý, a nepřekvapilo by mě, kdyby existovaly důkazy jednodušší. Můj důkaz se opírá o tvrzení, že žádný vědecký pracovník, který vytváří předpovědi – ať již vědec, nebo počítačový stroj – nemůže vědeckými metodami předpovědět své vlastní budoucí výsledky. Takové pokusy dospějí k výsledkům až po události, kdy je na předpověď už příliš pozdě; výsledku je dosaženo teprve poté, co se předpověď změnila v retrodikci.

Tento čistě logický argument lze vztáhnout na jakkoli složité vědecké pracovníky, kteří vytvářejí předpovědi, včetně „společností“ takových pracovníků ve vzájemné komunikaci. Z toho však vyplývá, že žádná společnost nemůže na vědeckém základě předpovídat budoucí stav svého vlastního poznání.

Můj argument je poněkud formální, takže může vzniknout pozeření, že nemá ve skutečnosti žádný význam, přestože je dokázána jeho logická platnost.

Pokusil jsem se však ukázat význam tohoto problému ve dvou studiích. V té novější, nazvané *Otevřená společnost a její nepřítelé*, jsem vybral některé události z dějin historicistického myšlení, abych ilustroval jeho trvalý a zhoubný vliv na filosofii společnosti a politiky, od Hérakleita a Platóna po Hegela a Marxe. V předcházející studii *Bída historicismu*, která nyní vychází poprvé anglicky, jsem se pokusil ukázat význam historicismu jako fascinující intelektuální struktury. Pokusil jsem se o analýzu jeho logiky – která je často tak dovedná, tak přesvědčivá, a přitom tak záludná – a pokusil jsem se dokázat, že je ve své podstatě velice slabá a nedá se ničím vylepšit.

Penn, Buckinghamshire, K.R.P.
červenec 1957

Některé z nejpozornějších recenzentů této knihy uvedl do rozpaků její název. Byl zamýšlen jako narážka na titul Marxovy knihy *Bída filosofie*, který naopak reagoval na Proudhonovu *Filosofii bídy*.

Penn, Buckinghamshire,
červenec 1959 K.R.P.

ÚVOD

Vědecký zájem o společenské a politické otázky není o nic mladší než vědecký zájem o kosmologii a fyziku. V antice byla období (mám na mysli Platónovu politickou teorii a Aristotelovu sbírku ústav), kdy se zdálo, že věda o společnosti dosáhla většího pokroku než věda o přírodě. Galileem a Newtonem ale fyzika zaznamenala neočekávané úspěchy a předstihla všechny ostatní vědy; od časů Pasteura, Galilea biologie, je biologie téměř stejně úspěšná. Sociální vědy však, zdá se, dosud svého Galilea nenašly.

Za těchto okolností se sociální vědci nejvíce soustřeďují na problémy metody. Mnohá z jejich diskusí o těchto problémech je vedena se zrakem obráceným k metodám o mnoho úspěšnějších věd, zejména fyziky. Byl to například vědomý pokus převzít experimentální metodu fyziky, který vedl ve Wundtově generaci k reformě v psychologii. Od časů J. S. Milla se neustále opakují pokusy podobným způsobem reformovat metodu sociálních věd. V oblasti psychologie snad tyto reformy zaznamenaly i přes velká zklamání určitý úspěch. Avšak v teoretických sociálních vědách (s výjimkou ekonomie) z těchto pokusů vzešlo ponejvíce zklamání. Při analýze nezdarů brzy vyvstala otázka, zda lze opravdu aplikovat metody fyziky na sociální vědy. Nebyla to právě tvrdošíjná víra v jejich aplikovatelnost, která způsobila tak politováníhodný stav bádání v této oblasti?

Nabízí se jednoduchá klasifikace myslitelských škol, které se zabývaly metodami méně úspěšných věd. Podle toho, jak nahlížely na aplikovatelnost fyzikálních metod, můžeme tyto školy rozdělit na *pro-naturalistické* a *anti-naturalistické*. Označuji školu za *pro-naturalistickou* či *pozitivní*, pokud podporuje aplikování metod fyziky na sociální vědy, a za *anti-naturalistickou* či *negativní*, jestliže se staví proti užívání těchto metod.

Zda se ten, kdo studuje metodu sociálních věd, přikloní k *pro-naturalistické* nebo *anti-naturalistické* nauce či zda přijme teorii, která v sobě obě tyto nauky propojuje, záleží zejména na jeho názorech na příslušnou vědu a ovšem i na povaze jeho bádání. Jaký názor přijme, bude však také záviset na jeho pohledu na metody fyziky. Jsem přesvědčen, že tento bod je nejdůležitější. Hlavní omyly všech metodologických diskusí podle mého názoru vznikají z velmi obecného nedorozumění o metodách fyziky. Domnívám se, že se

rodí na základě misinterpretace logické formy jejich teorií, metod jejich ověřování a logické funkce pozorování a experimentu. Tvrdím, že tato nedorozumění mají vážné důsledky, což se pokusím odůvodnit v částech III a IV této studie. Pokusím se zde prokázat, že různé a někdy proti sobě stojící argumenty a nauky, jak anti-naturalistické, tak pro-naturalistické, jsou skutečně založeny na neporozumění metodám fyziky. V částech I a II se však omezím na výklad určitých anti-naturalistických a pro-naturalistických nauk, které jsou částmi určitého typického přístupu, v němž jsou obě nauky propojeny.

Tento přístup, který si nejprve dovolím vysvětlit a teprve potom kritizovat, nazývám *historicismem*. Často se s ním setkáváme při diskusích o metodě sociálních věd; mluví se o něm nekriticky, a dokonce je pokládán za prokázaný. Co vlastně míním výrazem *historicismus*, vysvětlím zevrubně později. Zde postačí, když uvedu, že *historicismem* označuji takový přístup k sociálním vědám, podle něhož je jejich hlavním cílem *historická předpověď*, a tento cíl je dosažitelný odhalením *rytmů* či *vzorců*, *zákonů* či *trendů*, které se skrývají v pozadí historického vývoje. Protože jsem přesvědčen, že tato historicistická učení o metodě jsou v jádru zodpovědná za neuspokojivý stav teoretických sociálních věd (odlišných od ekonomické teorie), není moje prezentace těchto učení zcela jistě nezaujatá. Usilovně jsem se snažil na historicismu najít něco pozitivního, aby moje následná kritika měla smysl. Pokusil jsem se prezentovat historicismus jako dobře propracovanou filosofii. A neváhal jsem konstruovat argumenty v jeho prospěch, které, pokud je mi známo, nebyly nikdy předloženy historicisty samotnými. Doufám, že se mi tímto způsobem podařilo vybudovat pozici skutečně hodnou napadení. Jinými slovy, pokusil jsem se vylepšit teorii, která je často předkládána, nikdy však ve své dokonale rozvinuté formě. Proto jsem po zralé úvaze zvolil poněkud nevšední označení *historicismus*. Jeho zavedením, jak doufám, zabráním čistě slovním potýčkám: Doufám, že si pak nikdo nedovolí zpochybňovat, zda argumenty zde pobírané patří skutečně k historicismu, či co vlastně slovo *historicismus* znamená.

I ANTI-NATURALISTICKÉ NAUKY HISTORICISMU

Historicismus na rozdíl od metodologického naturalismu v sociologii prohlašuje, že některé typické metody fyziky nelze v sociálních vědách aplikovat vzhledem k propastným rozdílům mezi fyzikou a sociologií. Tvrdí, že přírodní zákony nebo „zákony přírody“ platí všude a vždy, protože ve fyzikálním světě vládne systém fyzikálních ustáleností neměnných v čase a prostoru. Sociologické zákony či „zákony života společnosti“ jsou oproti tomu různé v různých obdobích a na různých místech. I když historicismus připouští existenci celé řady typických sociálních podmínek, jejichž výskyt lze pozorovat pravidelně, odmítá těmto pravidelnostem přisoudit charakter neměnných pravidelností fyzikálního světa, neboť jsou závislé na historii a kulturních rozdílech. Jsou závislé na konkrétní *historické situaci*. Člověk by proto například neměl bez patřičné kvalifikace mluvit o zákonech ekonomie, nýbrž pouze o ekonomických zákonech feudálního období nebo raného industriálního období atd.; vždy je nutno mít na mysli historické období, v němž měly příslušné zákony převládat.

Historicismus tvrdí, že metody fyziky nejsou vzhledem k historické relativnosti sociologických zákonů v sociologii aplikovatelné. Typické historicistické argumenty, na nichž je tento postoj založen, se dotýkají generalizace, experimentu, složitosti sociálních jevů, obtížnosti přesné předpovědi, významu metodologického esencialismu. O těchto argumentech pojednám dále.

Oddíl 1

GENERALIZACE

Možnost generalizace a její úspěšnost v přírodních vědách spočívá podle historicismu v generální jednotě přírody – v pozorování (nebo snad lépe řečeno v předpokladu), že za určitých podmínek nastanou určité věci. Tento princip, jehož platnost údajně nezávisí na čase a prostoru, je prý základem metody fyziky.

IV KRITIKA PRO-NATURALISTICKÝCH NAUK

Oddíl 27

EXISTUJE ZÁKON VÝVOJE? ZÁKONY A TRENDY

Historicistické nauky, jež jsem nazval „*pro-naturalistickými*“, mají mnoho společného s naukami anti-naturalistickými. Ovlivnilo je například holistické myšlení a vyrůstají z nepochopení přírodovědných metod. Protože se mylně snaží tyto metody kopírovat, bylo by možno je popsat také jako „*scientistické*“ (ve smyslu užitém prof. Hayekem⁶⁰). Jsou pro historicismus typické stejně tak jako nauky anti-naturalistické a jsou možná ještě důležitější. Zvláště názor, podle něhož je úkolem sociálních věd objevit *zákon vývoje společnosti*, aby bylo možné předpovědět její budoucnost (názor vyložený v oddílech 14 až 17), lze možná považovat za ústřední historicistické učení. Na základě tohoto názoru – totiž názoru, že se společnost vyvíjí ve sledu epoch – vzniká na jedné straně kontrast mezi měnícím se sociálním a neměnným fyzikálním světem, směřuje tedy k anti-naturalismu, na druhé straně vede ke vzniku pro-naturalistické – a zároveň scientistické – víře v takzvané „*přírodní zákony vývoje*“; víře, kterou by v dobách Comteových a Millových podpořily dlouhodobé astronomické předpovědi a později darwinismus. Oblibu historicismu v nedávné minulosti by bylo opravdu možné považovat pouze za součást obliby evolucionismu – filosofie, která vděčí za svůj význam poněkud překvapivému názorovému střetu mezi brilantní vědeckou hypotézou o původu různých druhů zvířat a rostlin na zemi a mezi starší metafyzickou teorií, která byla v dané době součástí vyznávané náboženské víry.⁶¹

⁶⁰ Viz F. A. von Hayek, „*Scientism and the Study of Society*“, *Economica*, N.S., sv. IX, zejména str. 269. Prof. Hayek užívá termínu „*scientismus*“ jako název pro „*otrockou imitaci metody a jazyka vědy*“. Zde se spíše užívá jako název pro imitaci *toho, co určití lidé chybně považují za metodu a jazyk vědy*.

⁶¹ Souhlasím s prof. Ravenem, *Science, Religion and the Future* 1943, který

Evoluční hypotézou míníme výklad velkého množství biologických a paleontologických pozorování – například určitých podobností mezi různými druhy a rody – vedoucí k tvrzení o společném původu příbuzných forem.⁶² Tato hypotéza není universálním zákonem, přestože určité universální přírodní zákony, jako např. zákon dědičnosti, segregace a mutace, spadají do jejího výkladu. Spíše má charakter dílčího (jednotlivého nebo specifického) historického tvrzení. (Má stejný status jako historické tvrzení: „*Charles Darwin a Francis Galton měli společného dědečka*“.) Skutečnost, že evoluční hypotéza není universálním přírodním zákonem,⁶³ ale částečným (či přesněji jedinečným) historickým tvrzením o původu mnoha zvířat a rostlin na Zemi, je poněkud zastíněna faktem, že se pojmu „*hypotéza*“ často užívá pro charakteristiku statutu universálních přírodních zákonů. Neměli bychom však zapomínat, že poměrně často uplatňujeme tento výraz i v jiném smyslu. Bylo by například nepochybně správné popisovat předběžnou lékařskou diagnózu jako hypotézu, přestože taková hypotéza má charakter spíše singulární a historický než charakter universálního zákona. Jinak řečeno – to, že všechny přírodní zákony jsou hypotézy, nemusí odvracet naši pozornost od skutečnosti, že ne všechny hypotézy jsou zákony, a zejména že historické hypotézy jsou zpravidla nikoli universální, nýbrž singulární tvrzení o jedné či více událostech.

nazývá tento konflikt „*bouří ve viktoriánském šálku čaje*“; i když přesvědčivost této poznámky poněkud oslabuje pozorností, kterou věnuje párám z šálku stále unikajícím – velkým systémům evolucionistické filosofie, vypracovanými Bergsonem, Whiteheadem, Smutsem a jinými.

⁶² Cítím se poněkud zastrášen sklonem evolucionistů podezřívát z tmářství každého, kdo nesdílí jejich emocionální vztah k evoluci coby „*odvážné a revoluční výzvě tradičnímu myšlení*“, a raději prohlásím, že v moderním darwinismu vidím nejspěšnější výklad relevantních skutečností. Výstižnou ilustrací emocionálního postoje evolucionistů je prohlášení C. H. Waddingtona *Science and Ethics*, 1942, str. 17), že „*je nezbytné chápat směr vývoje jako dobrý jednoduše proto, že dobrý je*“; prohlášení, které zároveň ilustruje skutečnost, že následující vysvětlující poznámka prof. Bernala o darwinovském sporu (str. 115) je stále aktuální: „*Věda nemusela bojovat proti vnějšímu nepříteli, proti církvi; to církve sama byla v samotných vědcích*“.

⁶³ Dokonce i tvrzení, že „*všichni obratlovci mají jeden společný pár předků*“ není, navzdory slovu „*všichni*“, universálním přírodním zákonem, protože se vztahuje na obratlovce žijící na Zemi, a nikoli na všechny organismy, na kterémkoli místě a v kterékoli době, jejichž konstituce je pro obratlovce typická. Viz K.R.P., *Logic of Scientific Discovery*, odd. 14 n.

Je možné, aby existoval zákon vývoje? Aby existoval vědecký zákon, který měl na mysli T. H. Huxley, když napsal: „... jistě je to polovičatý filosof, když... pochybuje, že vědu dříve nebo později ovládne zákon vývoje organických forem – neměnný řád toho velkého řetězce příčin a následků, jehož díly tvoří všechny dávné i novodobé organické formy.“⁶⁴

Jsem přesvědčen, že odpověď na danou otázku zní určitě „ne“ a že pátrání po zákonu „neměnného řádu“ vývoje zřejmě nemůže spadat do pole působnosti vědecké metody ani v biologii ani v sociologii. Důvody jsou velice prosté. Vývoj života na Zemi nebo vývoj lidské společnosti je jedinečný historický proces. Lze se domnívat, že tento proces sleduje všechny druhy kauzálních zákonů, například zákony mechaniky, chemie, dědičnosti nebo segregace, přirozeného výběru atd. Jeho popis však není zákonem, ale pouhým jedinečným historickým tvrzením. Universální zákony vypovídají o určitém neměnném řádu, jak říká Huxley, tj. o všech procesech určitého druhu, a přestože neexistuje žádný důvod, proč by nás pozorování jediného případu nemohlo dovést k formulaci universálního zákona nebo, budeme-li mít štěstí, proč bychom nemohli vystihnout pravdu, je zřejmé, že jakýkoli zákon, ať už je formulován jakkoli, musí být nejprve ověřen novými případy, než ho budeme moci vážně přijmout z vědeckého hlediska. Nemůžeme však věřit, že dokážeme ověřit universální hypotézu nebo že odhalíme vědecky přijatelný přírodní zákon, pokud jsme navždy předurčení pozorovat jeden jedinečný proces. Stejně tak na základě pozorování jednoho jedinečného procesu nedokážeme předpovědět jeho budoucí vývoj. Ani nejpozornější sledování jedné vyvíjející se housenky nám nepomůže předpovědět její přeměnu v motýla. A pokud jde o dějiny lidské společnosti – což nás zde zajímá nejvíce – naši argumentaci formuloval H. A. L. Fisher takto: „Lidé...

⁶⁴ Viz T. H. Huxley, *Lay Sermons*, 1880, str. 214. Huxleyho víra v zákon vývoje je velice pozoruhodná v porovnání s jeho nesmírně kritickým postojem k myšlence zákona (nevyhnutelného) pokroku. To lze vysvětlit nejspíš tak, že jednak velice přesně rozlišoval mezi přirozeným vývojem a pokrokem a dále tvrdil (domnívám se, že správně), že tyto dvě záležitosti spolu vůbec nesouvisí. Julian Huxley zajímavě analyzuje „evoluční pokrok“ (*Evolution*, 1942, str. 559 n.) a nemá, co bych k tomu dodal, přestože patrně zamýšlí spojit evoluci s pokrokem. Připouští totiž, že evoluce je někdy „progresivní“, ale většinou taková není. (O tom a o Huxleyho definici „pokroku“ viz dále pozn. 85). Na druhé straně tvrzení, že každý „progresivní“ vývoj lze považovat za evoluční, je velice triviální. (Podle něj je střídání dominantních typů progresivní, což může pouze znamenat, že ze zvyku přiřazujeme pojem „dominantní typ“ těm nejúspěšnějším typům, které jsou „nejprogresivnější“.)

postřehli v dějinách záměr, rytmus, předem určený vzor... Já vidím pouze jeden případ navazující na druhý..., vždy pouze jeden velký fakt, který je jedinečný, a proto ve vztahu k němu není možná žádná generalizace...“⁶⁵

Jak lze čelit této námitce? Ti, kdo věří v zákon vývoje, mohou zastávat v zásadě dva hlavní postoje. Mohou a) odmítnout naše tvrzení, že evoluční proces je jedinečný, nebo b) tvrdit, že v rámci evolučního procesu, jakkoli je jedinečný, můžeme odhalit trend, tendenci či směřování a formulovat hypotézu objasňující tento trend a ověřit ji budoucí zkušeností. Oba postoje se navzájem nevylučují.

Postoj (a) se navrácí k velice staré myšlence, že životní cyklus zrození, dětství, mládí, dospělosti, stáří a smrti platí nejen pro jednotlivá zvířata a rostliny, ale i pro společnosti, rasy a snad také pro „celý svět“. Na této staré myšlence založil Platón svou interpretaci úpadku a zániku řeckých městských států a Perské říše.⁶⁶ Podobně ji použili Machiavelli, Vico, Spengler a nedávno prof. Toynbee ve svém imponantním díle *Study of History*. Podle této myšlenky se historie opakuje a zákony životního cyklu řecké civilizace lze studovat stejným způsobem, jako studujeme životní cyklus určitého živočišného druhu.⁶⁷ Pouhým důsledkem tohoto názoru, přestože takový důsledek jistě žádný z autorů nepředpokládal, je to, že naše námitka, založená na jedinečnosti evolučního nebo historického procesu, ztrácí na přesvědčivosti. Nemíním zde popírat (a jsem si jist, že tak nemínil ani prof. Fisher v citované pasáži), že historie se může v určitých aspektech opakovat a paralela mezi určitými typy historických událostí, například vznikem starořecké

⁶⁵ Viz H. A. L. Fisher, *History of Europe*, sv. I, str. vii. (Zvýraznil K.R.P.) Viz též F. A. von Hayek, *Economica*, sv. X, str. 58, v níž kritizuje pokus „odhalit zákony ve sledu jedinečných a jednotlivých historických jevů, což je vzhledem k povaze studovaného předmětu neuskutečnitelné“.

⁶⁶ Platón popisuje cyklus Velkého roku v dialogu *Politikos*; vychází z předpokladu, že žijeme v období degenerace; a v *Ústavě* uplatňuje tento názor na rozvoj řeckých měst, v *Zákonech* pak na Perskou říši.

⁶⁷ Prof. Toynbee zvolil metodu prozkoumat *empiricky* životní cyklus jednadvaceti jednotlivých vzorků biologických druhů „civilizace“. Přestože se nezdá ani v nejmenším, že by byl zamýšlel touto metodou čelit Fisherovu argumentu (citovanému výše), nenacházím ani žádný náznak takové snahy v jeho poznámkách k tomuto argumentu, kdy se pouze spokojuje s tím, že je to výraz moderní západní víry ve „všemohoucnost náhody“; viz *A Study of History*, sv. V, str. 414. Nedomnívám se, že by taková charakteristika byla spravedlivá k Fisherovi, který v citované pasáži pokračuje: „... skutečnost pokroku je zapsána jasně a hojně na stránkách dějin; ale pokrok není přírodním zákonem. Půda získaná jednou generací může být další generací ztracena.“

a dnešní tyranie, má snad význam pro toho, kdo se zabývá sociologií politické moci.⁶⁸ Nepochybné je, že všechny podobné opakující se případy v sobě obsahují velice rozdílné okolnosti, které mohou dost výrazně ovlivňovat další vývoj. Nemáme proto žádný pádný důvod očekávat, že se nějaké očividné opakování historického vývoje bude *vyvíjet* podobně jako svůj prototyp. Je pravda, že jakmile přijmeme zákon opakujících se životních cyklů jako víru, k níž se dospělo analogickými spekulacemi nebo již jsme spíše zdědili po Platónovi – určité pro něj nalezneme historické důkazy takřka všude. Je to však jen jeden z mnoha případů metafyzických teorií potvrzovaných fakty jen zdánlivě. Při podrobnějším prozkoumání těchto faktů přijdeme na to, že byla zvolena tak, aby vyhovovala teoriím, které mají potvrdit.⁶⁹

Pokud jde o bod (b), o víru, že můžeme rozpoznat a předpovídat trend či směr evolučního pohybu, je vhodné nejprve zmínit, že tento postoj ovlivnil a podporoval některé opakující se hypotézy postoje (a). Například prof. Toynbee podporuje postoj (a) následujícími názory charakteristickými pro (b): „Civilizace nejsou statickými společenskými podmínkami, ale dynamickými pohyby evolučního

⁶⁸ V biologii existuje podobný postoj k rozmanitosti vývoje (např. různých rodů) a lze ho pojímat jako základ pro *generalizace*. Porovnání vývoju však vedlo pouze k popisu *typů* evolučních procesů. Situace je obdobná historii společnosti. Snad také zjistíme, že se určité typy událostí tu a tam opakují, ale žádný zákon popisující průběh evolučních procesů (jako např. zákon vývojových cyklů) nebo obecně průběh vývoje z takového srovnání nevychází. Viz pozn. 85.

⁶⁹ Téměř o každé teorii lze říci, že se shoduje s mnoha fakty: To je jeden z důvodů, proč teorii pokládám za potvrzenou tehdy, když už nedokážeme najít žádné další fakty, které by ji vyvracely, spíše než že dokážeme nalézt fakty v její prospěch; viz odd. 29 dále a K.R.P., *Logic of Scientific Discovery*, zejména kap. X. Jako příklad zde kritizovaného postupu nám může posloužit údajně empirický průzkum životního cyklu tzv. „druhové civilizace“ prof. Toynbeeho (viz předcházející poznámku). Toynbee zřejmě přehlíží fakt, že jako civilizace klasifikuje pouze takové entity, které *a priori* vyhovují jeho představě životních cyklů. Například staví do protikladu (*op. cit.*, sv. I, str. 147 – 149) své „civilizace“ a „primitivní společnosti“, aby mohl stvořit dogma o tom, že obě nemohou být stejného „druhu“, ačkoli mohou být stejného „rodu“. Jediným základem pro tuto klasifikaci je však *apriorní* intuice o povaze civilizací. Vynikne to na jeho argumentu, že se od sebe navzájem liší tak výrazně jako sloni od králíků – to je intuitivní argument, jehož chabost vyjde najevo, porovnáme-li bernardýna s pinčem. Avšak celý problém (ať už obě patří do stejného druhu, nebo ne) je nepřipustný, neboť je založen na vědecké metodě, která pojímá kolektivy jako fyzikální nebo biologická tělesa. Třebaže byla tato metoda často kritizována (viz např. F. A. von Hayek, *Economica*, sv. X, str. 41 n., nedostalo se těmto kritikám nikdy patřičné odezvy.

charakteru. Nejenže nemohou setrvávat v klidu, ale nemohou ani zvrátit svůj vývoj, aniž by zrušily svůj vlastní zákon pohybu...“⁷⁰ Zde jsou takřka všechny prvky obsažené obvykle v tvrzeních postoje (b): myšlenka sociální *dynamiky* (na rozdíl od sociální *statiky*), evolučního *pohybu* společnosti (pod vlivem společenských *síl*) a *směrů* (i *průběhů* a *rychlostí*) těchto pohybů, o nichž se říká, že je nelze zvrátit, aniž by se zrušily *zákony pohybu*. Všechny zvýrazněné termíny byly převzaty z fyziky do sociologie, což vedlo k celé řadě nedorozumění, která svědčí o udivující nezralosti, ale jsou také typické pro vědecké zneužití příkladů z fyziky a astronomie. Domnívám se však, že vně historicistické dílny samotné tato nedorozumění nijak výraznější škody nenapáchala. V ekonomii například nelze nijak namítat proti užití termínu „*dynamika*“ (srov. s nyní módním termínem „*makrodynamika*“), což musí uznat i ti, kterým se tento termín nelíbí. Avšak i zde jsou tyto termíny odvozeny od Comteova pokusu aplikovat v sociologii fyzikální rozdíl mezi statikou a dynamikou. Nelze pochybovat o tom, že tento pokus je založen na velkém nedorozumění. *Typ společnosti, kterou sociolog nazývá „statickou“ totiž přesně odpovídá fyzikálnímu systému, jež by fyzik nazval „dynamickými“* (i když „*nehybnými*“). Typickým příkladem je sluneční soustava. Ve fyzikálním smyslu je prototypem dynamického systému. Jelikož se však tento systém opakuje (nebo je „*stacionární*“), jelikož neroste a nevyvíjí se, jelikož nevykazuje žádné strukturní změny (bez ohledu na takové změny, které nespádají do oblasti nebeské dynamiky, a které tedy můžeme pominout), odpovídá nepochybně takovým společenským systémům, jež by sociolog nazval „*statickými*“. To nabývá značného významu ve spojení s historicistickými tvrzeními, že úspěch dlouhodobých astronomických předpovědí závisí výlučně na tomto opakujícím se a v sociologickém smyslu statickém charakteru sluneční soustavy – v tomto případě lze pominout jakékoli symptomy historického vývoje. Je proto určitě chybné předpokládat, že tyto dynamické dlouhodobé předpovědi statického systému zdůvodňují možnost historického předvídání v širokém měřítku pro společenské systémy nestacionární povahy.

Obdobná nedorozumění obsahují i v další pokusy aplikovat jiné výše uvedené fyzikální termíny na oblast společnosti. Většinou bývá taková aplikace neškodná. Nevadí například, když změny organizace společnosti nebo výrobních metod popíšeme jako *pohy-*

⁷⁰ Toynbee, *op. cit.*, sv. I, str. 176.

by. Mělo by nám však být docela jasné, že užíváme metaforu, a v tomto případě metaforu zavádějící. Neboť pokud ve fyzice hovoříme o pohybu tělesa nebo systému těles, nemyslíme tím, že příslušné těleso nebo systém prochází určitou vnitřní či strukturální změnou, ale že jen mění svou polohu ve vztahu k nějakému (libovolně zvolenému) systému souřadnic. Naproti tomu „pohybem společnosti“ sociolog míní nějakou strukturální či vnitřní změnu. Bude proto tvrdit, že pohyb společnosti je nutné vysvětlovat pomocí *sil*, zatímco fyzik tvrdí, že je třeba takto vysvětlovat pouze *změny* pohybu, nikoli pohyb jako takový.⁷¹ Myšlenky o *rychlosti* společenského pohybu nebo o jeho *dráze* nebo *přiběhu* či *směru* jsou podobně neškodné, pokud jsou užity k vyjádření nějakého intuitivního vjemu; nárokují-li si však jakoukoli vědeckou platnost, stávají se pouhou scientistickou hatmatilkou, přesněji hatmatilkou holistickou. Je pravda, že jakoukoli změnu měřitelného společenského faktoru – například růst populace – lze graficky znázornit jako dráhu, stejně jako cestu pohybujícího se tělesa. Je však jasné, že žádný takový graf nevystihne, co lidé chápou pod pojmem pohyb společnosti – stacionární populace může například projít radikálními společenskými revolučními zvraty. Můžeme pochopitelně kombinovat jakékoli množství takových jednotlivých grafů do jediného mnohazobrazného zobrazení. Nelze však o takovém kombinovaném schématu prohlásit, že znázorňuje cestu vývoje společnosti; nezobrazuje nic víc, než nám říkají jednotlivá schémata dohromady. Neznázorňuje žádný pohyb „celé společnosti“, ale pouze změny vybraných aspektů. Myšlenka o pohybu společnosti jako taková – o tom, že společnost se může, podobně jako fyzikální těleso, pohybovat coby *celek* po určité dráze a určitým směrem – je čisté holistické zmatení.⁷²

⁷¹ Děje se tak prostřednictvím zákona setrvačnosti. – Typický příklad „scientistického“ pokusu spočítat politické „síly“ pomocí pythagorejského teorému viz pozn. 15.

⁷² Zmatení vzniklé hovory o „pohybu“, „síle“, „směru“ atd., lze doložit na příkladu Henryho Adamse, známého amerického historika, který skutečně věřil, že lze determinovat průběh historie stanovením dvou bodů její dráhy – jeden bod umístil do třináctého století, druhý do doby svého života. O svém projektu říká: „Pomocí těchto dvou bodů, věřím, že dokážu sestrojiti svůj osud dopředu a dozadu do nekonečna“, a dále argumentuje, „každý školák pochopí, že člověk jako síla musí být měřen pohybem od pevného bodu“. *Education of Henry Adams*, 1918, str. 434 n.) Jako novější příklad mohu citovat Waddingtonovu poznámku (*Science and Ethics*, str. 17 n.), že „společenský systém“ je „cosi, čehož existence v sobě obsahuje pohyb evolučním směrem...“ a že (str. 18 n.)

Zejména naděje, že se nám někdy podaří objevit „zákon pohybu společnosti“, stejně jako Newton odhalil zákony pohybu fyzikálních těles, není ničím jiným než výsledkem takových nedorozumění. Protože neexistuje žádný společenský pohyb, který by byl podobný nebo analogický pohybu fyzikálních těles, nemohou žádné takové zákony existovat.

Někdo může podotknout, že o existenci trendů nebo tendencí ve společenských změnách nelze pochybovat: Každý statistik dokáže takové trendy vypočítat. Cožpak nelze tyto trendy porovnat s Newtonovým zákonem setrvačnosti? Odpověď zní: Trendy existují, nebo přesněji premisa o existenci trendů je často užitečným statistickým nástrojem. *Trendy však nejsou zákony*. Tvrzení o existenci trendu je existenciální, nikoli universální. (Universální zákon oproti tomu existenci nepotvrzuje; jak bylo dokázáno v závěru 20. oddílu, potvrzuje naopak, že něco není možné.⁷³) A tvrzení o existenci trendu v určité době a na určitém místě by bylo singulární historické tvrzení, a nikoli universální zákon. Praktický význam této logické situace je značný: Zatímco můžeme vědecké předpovědi založit na zákonech, nedokážeme je podložit pouze existencí trendů (což ví každý obezřelý statistik). Někjaký trend (uveďme si opět jako příklad růst populace), který přetrvává stovky nebo dokonce tisíce let, se může změnit během jednoho desetiletí nebo dokonce ještě prudčeji.

Je třeba zdůraznit, že *zákony a trendy jsou dvě radikálně odlišné věci*.⁷⁴ Nelze pochybovat o tom, že zvyk plést trendy a zákony spolu s intuitivním pozorováním trendů (třeba technického pokroku) inspiroval hlavní nauky evolucionismu a historicismu – nauky o nevyhnutelných zákonech biologického vývoje a nezvratitelných zákonech společenského pohybu. Stejná zmatení a intuice také inspirovaly Comteovu nauku o zákonech posloupnosti, která stále vykazuje značný vliv.

„věda přispívá etice tím, že odhaluje povahu, charakter a směr evolučního procesu ve světě jako celku...“

⁷³ Viz K.R.P., *Logic of Scientific Discovery*, odd. 15, kde jsou uvedeny důvody, proč považují existenciální tvrzení za *metafyzická* (ve smyslu „nevědecká“); viz rovněž pozn. 87.

⁷⁴ Zákon však může tvrdit, že za určitých okolností (iniciálních podmínek) odhalíme určité trendy. Navíc, když takto vysvětlíme trend, je možné formulovat zákon odpovídající tomuto trendu; viz rovněž pozn. 88.

Od časů Comteových a Millových je znám rozdíl mezi *zákony koexistence*, které odpovídají statice, a *zákony posloupnosti*, které odpovídají dynamice. Tento rozdíl lze obecně vzato interpretovat rozumově, tj. jako rozdíl mezi zákony, které nepoužívají pojem *času*, a zákony, jejichž formulace pojem *času* obsahuje (např. zákony o rychlostech).⁷⁵ To však neměli Comte a jeho stoupenci na mysli. Zákony posloupnosti Comte míní zákony determinující takovou posloupnost „dynamického“ pořadí jevů, kterou lze pozorovat. Nyní je nutné si uvědomit, že „dynamické“ zákony posloupnosti, tak jak je pojímal Comte, neexistují. Rozhodně neexistují v oblasti dynamiky. (Míním tím *dynamiku*.) V oblasti přírodních věd jsou jim nejbližší – a to měl nejspíš na mysli – přírodní koloběhy jako roční období, měsíční fáze, opakovaná zatmění a snad také pohyby kyvadla. Avšak tyto koloběhy, které by fyzika popisovala jako dynamické (třebaže stacionární), jsou v comteovském smyslu slova spíše „statické“ než „dynamické“; a v žádném případě je nelze nazývat zákony (protože jsou závislé na zvláštních podmínkách převládajících ve sluneční soustavě; viz následující oddíl). Budu je nazývat „quasi-zákony posloupnosti“.

Rozhodující stanovisko je tedy toto: Ačkoli lze tvrdit, že každá skutečná posloupnost jevů probíhá podle přírodních zákonů, je nutné mít na paměti, že prakticky *žádný sled například tří nebo více kauzálně propojených událostí neprobíhá podle žádného jednotlivého přírodního zákona*. Když vítr zatřeše větvemi stromu a Newtonovo jablko spadne na zem, nikdo nebude tvrdit, že tyto události nelze popsat v pojmech kauzálních zákonů. Avšak neexistuje jediný zákon, například gravitační, ani žádná určitá jednotlivá skupina zákonů, která by popsala skutečnou nebo konkrétní posloupnost kauzálně propojených událostí. V uvedeném příkladu musíme kromě gravitace brát v úvahu také zákony vysvětlující sílu větru, trhavé pohyby větve, napětí ve stopce jablka, potlučení jablka při dopadu, následující chemické procesy atd. Myšlenka, že jakýkoli konkrétní sled nebo posloupnost událostí (kromě takových příkladů, jako je pohyb kyvadla nebo sluneční soustavy) lze popsat nebo

⁷⁵ Je vhodné zmínit, že ekonomie rovnováhy je nepochybně *dynamická* (v „rozumovém“ smyslu, který je zde v protikladu ke „comteovskému“ smyslu tohoto pojmu), i když se v její rovnici čas nevyskytuje. Tato teorie totiž netvrdí, že k rovnováze dochází všude; tvrdí pouze, že každé narušení (a k tomu dochází neustále) střídá vyrovnání – „pohyb“ směřující k rovnováze. Ve fyzice je statika teorií rovnováhy, a *nikoli* pohybu směrem k rovnováze; statický systém se *nepohybuje*.

vysvětlit jakýmkoli jedním zákonem nebo jakoukoli určitou skupinou zákonů, je zkrátka chybná. Neexistují ani zákony posloupnosti, ani zákony vývoje.

Comte a Mill však opravdu považovali své historické zákony posloupnosti za zákony, které určují sled historických událostí v takovém pořadí, v jakém skutečně nastanou. To je patrné ze způsobu, jakým Mill hovoří o metodě, která „spočívá ve snaze objevit zákon pokroku... studiem a analýzou obecných historických faktů; takový jednou nalezený zákon nám musí umožnit... předpovídat budoucí události, *stejně jako po několika výrazech nekonečné algebraické řady dokážeme zjistit princip pravidelnosti jejich uspořádání a předpovědět zbytek řady, ke kterému číslu výrazu chceme*.“⁷⁶ Mill sám tuto metodu kritizuje; ale jeho kritika (viz úvod 28. oddílu) plně připouští možnost, že budou objeveny zákony posloupnosti analogické posloupnostem matematickým, i když vyjadřuje pochybnosti, zda je „řád posloupnosti jednotný“ natolik, aby jej bylo možné porovnat s matematickou posloupností.⁷⁷

Právě jsme zjistili, že neexistují žádné *zákony*, které by určovaly posloupnost takovýchto „dynamických“ řad událostí.⁷⁸ Na druhé straně však mohou existovat *trendy*, které takový „dynamický“ charakter mají, například růst populace. Lze tedy předpokládat, že Mill měl zřejmě na mysli právě tyto trendy, když mluvil o „zákonech posloupnosti“. Tento předpoklad potvrzuje sám Mill, když svůj zákon pokroku popisuje jako *tendenci*. Když pojednává o tomto „zákonu“, vyjadřuje své „přesvědčení, že všeobecná *tendence* je a bude uchovávat nahodilé a pomíjivé výjimky vedoucí ke zlepšení – *tendence k lepšímu a šťastnějšímu stavu*. Toto... je... vědecký teorém“ (sociálních věd). Mill se měl důkladněji zabývat problémem, zda „fenomény lidské společnosti“ obíhají „po orbitu“, nebo zda se pohybují dopředu „po dráze střely“,⁷⁹ což opět potvrzu-

⁷⁶ Mill, *Logic*, kniha VI, kap. X, odd. 3. O Millově teorii „progresivních následků“ obecně viz také kniha III, kap. XV, odd. 2n.

⁷⁷ Mill zřejmě přehlédl skutečnost, že pouze nejjednodušší aritmetické a geometrické posloupnosti jsou takového druhu, že „několik výrazů“ postačuje pro zjištění „principu“. Je snadné vytvořit komplikovanější matematické posloupnosti, kde nepostačí ani tisíce výrazů k odhalení principu jejich výstavby – *i když víme, že takový zákon existuje*.

⁷⁸ O pojetí, které se těmto zákonům nejvíce přibližuje, viz oddíl 28, zejména pozn. 88.

⁷⁹ Viz Mill, *loc. cit.* Mill rozlišuje dva významy slova „pokrok“; v širším smyslu je v protikladu k cyklické změně, ale neobsahuje zlepšení. (Podrobněji

je ono základní zaměňování zákonů a trendů, stejně jako i holistickou myšlenku, že se společnost může „pohybovat“ jako celek – třeba jako planeta.

Pro případná nedorozumění bych rád uvedl, že podle mého názoru Comte i Mill filosofii a metodologii věd velice obohatili. Mám teď na mysli zejména Comteovo lpění na zákonech a vědecké předpovědi, jeho kritiku esencialistické teorie kauzality; dále pak jeho a Millovu nauku o jednotě vědecké metody. Jejich nauku o historických zákonech posloupnosti však považuji za poněkud zdařilejší sbírku špatně použitých metafor.⁸⁰

Oddíl 28

METODA REDUKCE. KAUZÁLNÍ VYSVĚTLENÍ. PŘEDPOVĚĎ A VĚŠTBA

V jednom důležitém ohledu jsem dosud neuzavřel kritiku nauky o historicistických zákonech posloupnosti. Snažil jsem se dokázat, že „směry“ a „tendence“, které zastánci historicismu odhalují ve sledu událostí nazývaném historií, nejsou zákony, a pokud vůbec něčím jsou, pak trendy. A zdůraznil jsem, proč se trend na rozdíl od zákona nesmí obecně užívat jako základ vědeckých předpovědí.

pojednává o „progresivní změně“ v tomto smyslu, *op. cit.*, kniha III, kap. XV). V užším smyslu obsahuje současně zlepšení. Mill učí, že trvání pokroku v širším smyslu je otázkou *metody* (čemuž nerozumím) a v užším smyslu je sociologickým teorémem.

⁸⁰ V mnoha historicistických a evolucionistických spisech je často nemožné poznat, kde končí metafora a kde začíná seriózní teorie. (Viz například pozn. 69, 71 a 72.) Musíme dokonce čelit možnosti, že někteří zastánci historicismu možná popřou existenci rozdílu mezi metaforou a teorií. Zvažte např. následující citát od psychoanalytičky dr. Karin Stephenové: „Uznávám, že moderní výklad, který jsem předložila, nemusí být nic víc než metafora... Myslím, že se za to nemusíme stydět..., protože vědecké hypotézy jsou ve skutečnosti všechny založeny na metafoře. Co jiného je vlnová teorie světla?“ (Srv. Waddingtonovu *Science and Ethics*, str. 80; viz také str. 76 o gravitaci.) Kdyby byla vědecká metoda esencialistická, tj. kdyby se řídila metodou otázek „Co je to?“ (srv. odd. 10 výše), a kdyby vlnová teorie světla spočívala v esencialistickém tvrzení, že světlo je vlnový pohyb, pak by byla tato poznámka oprávněná. Pravděpodobně však je, že jedním z hlavních rozdílů mezi psychoanalýzou a vlnovou teorií světla je, že zatímco prvá je stále značně esencialistická a metaforická, druhá taková není.

Avšak na tuto kritiku mohli stále Mill a Comte – jsem přesvědčen, že jako jediní mezi zastánci historicismu – reagovat. Mill mohl možná přiznat jistou zmatenost zákonů a trendů. Mohl by nám však připomenout, že on sám kritizoval ty, kteří mylně pokládali „jednotu historické posloupnosti“ za skutečný přírodní zákon, že on sám opatrně zdůrazňoval, že taková jednota může být „pouhým empirickým zákonem“⁸¹ (pojem je poněkud zavádějící), který by neměl být považován za jistý, dokud nebyl zredukován „*apriorní* dedukcí pomocí historických důkazů“ na úroveň skutečného přírodního zákona. A mohl nám připomenout, že dokonce vytkl „imperativní zásadu nezavádět žádné historické generalizace do sociálních věd, dokud pro to nejsou uspokojivé základy“,⁸² tj. dokud nelze užít dedukce z nějakých skutečných přírodních zákonů, které lze stanovit nezávisle. (Měl na mysli zákony „lidské povahy“, tj. psychologie.) Tentp proces redukce historických nebo jiných generalizací na nějaký soubor zákonů vyšší obecnosti Mill nazval „inverzní deduktivní metodou“ a obhajoval ji jako jedinou správnou historickou a sociologickou metodu.

Jsem ochoten připustit, že taková odpověď má jistou přesvědčivost. Jestliže by se nám totiž podařilo redukovat nějaký trend na soubor zákonů, potom bychom byli oprávněni užívat tento trend podobně jako zákon – jakožto základ předpovědi. Taková redukce, nebo inverzní dedukce, by přemostila hlubokou propast mezi zákony a trendy. Váha této odpovědi spočívá dále ve skutečnosti, že Millova metoda „inverzní dedukce“ je dobrým (i když ne-soustavným) popisem postupu, kterého se nepoužívá pouze ve vědách sociálních, ale ve všech vědách, a to v daleko větším rozsahu, než Mill předpokládal.

Přesto jsem přesvědčen, že má kritika nadále platí a že základní historicistické matení zákonů a trendů obhájit nelze. Abych to však dokázal, je zapotřebí pozorně analyzovat metodu redukce a inverzní dedukce.

⁸¹ Tento a následující citát jsou v: Mill, *Logic*, kniha VI, kap. X, odd. 3. Pojem „empirický zákon“ (užívaný Millem jako označení pro zákon nízkého stupně obecnosti) považuji za velice nešťastný, protože *všechny* vědecké zákony jsou empirické; všechny jsou přijaty nebo zavrženy na základě empirických důkazů. (O Millových „empirických zákonech“ *op. cit.*, kniha III, kap. VI, a kniha VI, kap. V, odd.1.) Millovo dělení přijal C. Menger, který staví do protikladu „exaktní“ a „empirické zákony“; viz *The Collected Works*, sv. II, str. 38 n. a 259 n.

⁸² Viz Mill, *op. cit.*, kniha VI, kap. X, odd. 4. Viz rovněž Comte, *Cours de philosophie positive*, IV, str. 335.

navzájem propojeny – jsou obě nezbytné a zastupují jedna druhou: Jednou můžeme považovat událost za typickou, tj. posuzovat ji z hlediska jejího kauzálního výkladu, a jindy za jedinečnou.

Tyto úvahy lze aplikovat na problém *novosti* projednávaný v oddíle 3. Zde uvedený rozdíl mezi „novostí uspořádání“ a „vnitřní novostí“ odpovídá nynějšímu rozdílu mezi postojem kauzálního výkladu a postojem hodnocení jedinečnosti. Pokud lze novost racionálně analyzovat a předpovědět, nemůže být nikdy „vnitřní“. To rozměňuje historicistické dogma, podle něhož lze sociální vědy používat pro předpovídání vzniku zcela nových událostí, což je tvrzení, o kterém se dá říci, že spočívá v zásadě na nedostatečné analýze předpovědi a kauzálního výkladu.

Oddíl 31

SITUAČNÍ LOGIKA V HISTORII HISTORICKÁ INTERPRETACE

Je to ale všechno? Cožpak není vůbec nic na historicistickém požadavku reformy historie – totiž aby sociologie hrála roli teoretické historie nebo teorie historického vývoje? (Viz oddíly 12 a 16.) Cožpak není nic na historicistické myšlence „etap“, „duchu“ nebo „stylu“ doby; na myšlence nezvratitelných historických tendencí; na myšlence hnutí, která uchvacují myšlení jednotlivců a vzdouvají se jako povodeň ženoucí jednotlivé lidi, spíše než aby lidé hnali povodeň? Nikdo, kdo četl například úvahy Tolstého ve *Vojně a míru* (Tolstoj byl bezpochyby zastáncem historicismu, ale své motivy podává nestranně) – úvahy o hnutí lidí na Západě proti lidem na Východě a o odvetných akcích Rusů proti Západu¹⁰⁷, nemůže popřít, že historicismus podává odpověď na reálné potřeby. Musíme nabídnout k uspokojení těchto potřeb něco lepšího, a pak teprve reálně věřit tomu, že se historicismu zbavíme.

Tolstého historicismus reaguje proti metodě psaní o historii, která implicitně přijímá za vlastní princip vůdcovství a přisuzuje velký význam – příliš velký, pokud má Tolstoj pravdu, jako že ji nepochybně má – velkým osobnostem, vůdcům. Tolstoj se snaží ukázat, a domnívám se, že se mu to zdařilo, jak malý vliv měla jednání a rozhodnutí Napoleona, Alexandra, Kutuzova a dalších velkých

¹⁰⁷ Zde předjímá problémy nedávno rozpracované, ale nevyřešené profesorem Toynbeem.

vůdců roku 1812 ve srovnání s tím, co by bylo možné nazvat logikou událostí. Tolstoj správně zdůrazňuje opomíjený, ale ohromně velký význam jednání a rozhodnutí nesčetných neznámých jednotlivců, kteří bojovali v bitvách, podpálili Moskvu a vynalezli partyzánskou metodu boje. Je však přesvědčen, že v těchto událostech lze spatřovat jakýsi druh historického předurčení – osud, historické zákony nebo nějaký plán. Jeho verze historicismu kombinuje metodologický individualismus s kolektivismem, tj. reprezentuje typickou kombinaci, běžnou v jeho době, a obávám se, že typickou i pro naše demokratickoindividualistické a kolektivisticko-nacionalistické živly.

Tento příklad nám může připomenout, že v historicismu existuje *několik* zdravých prvků; je to reakce proti naivní metodě interpretace politické historie pouze jako příběhů velkých tyranů a velkých generálů. Zastánci historicismu správně cítí, že existuje snad také něco lepšího než tato metoda. Je to právě tento pocit, který dal vzniknout jejich ideji „ducha“ – doby nebo národa, nebo armády – jak lákavé.

Necítím však nejmenší pochopení pro tyto „duchy“ – a to ani pro jejich idealistický prototyp, ani pro jejich dialektické a materialistické inkarnace – a plně sympatizuji s těmi, kteří na ně pohlížejí s pohrdáním. Přesto cítím, že přinejmenším upozorňují na mezeru, na místo, které by sociologie měla zaplnit něčím smyslupnějším, například analýzou problémů, které vyplývají z oblasti tradice. Zde je prostor pro podrobnější analýzu *logiky situací*. Nejlepší historici často použili – více méně neuvědoměle – toto pojetí: Například Tolstoj, když popisuje, že to nebylo rozhodnutí, ale „nutnost“, co donutilo ruskou armádu vydat Moskvu bez boje a stáhnout se do míst, kde by mohla nalézt potraviny. K této *logice situace* nebo možná jako její součást potřebujeme navíc určitou analýzu společenských hnutí. Potřebujeme metodologickým individualismem podložené studie společenských institucí, jimiž lze šířit myšlenky a ovládat jednotlivce, studie způsobu, jakým mohou vznikat nové tradice, jak tradice fungují a jak se hrouť. Jinými slovy naše individualistické a institucionální modely takových kolektivních entit jako národů nebo vlád nebo trhů budou muset být doplněny modely politických situací, stejně tak jako modely společenských hnutí, k nimž patří např. vědecký a průmyslový pokrok. (Nárys podobné analýzy pokroku provedeme v dalším oddílu.) Tyto modely pak mohou využívat historikové, částečně jako ostatní modely, částečně pro výklad spolu s jinými universálními zákony, které používají. To

však stále nestačí: Stále by to neuspokojilo všechny skutečné potřeby, které se pokoušejí uspokojit zastánci historicismu.

Při porovnání historických věd s vědami teoretickými zjistíme, že je jejich nezáměr o universální zákony staví do obtížné situace. V teoretických vědách totiž zákony fungují mimo jiné jako střed zájmů, k nimž se vztahují pozorování, nebo jako stanoviska, z nichž pozorování vycházejí. V historii jsou universální zákony většinou triviální, jsou používány bezděky a nemohou očividně tuto funkci plnit. Tuto funkci musí převzít něco jiného. Nepochybně totiž nemůže existovat historie bez stanoviska. Stejně jako přírodní vědy, musí být i historie *selektivní*, pokud nemá být zahlcena záplavou chabého a nesourodého materiálu. Snaha sledovat kauzální řetězce do vzdálené minulosti by ani v nejmenším nepomohla, protože každý konkrétní následek, kterým bychom mohli začít, má velké množství různých dílčích příčin, to znamená, že iniciální podmínky jsou velice složité a většina z nich je pro nás nezajímavá.

Jsem přesvědčen, že jediným východiskem z této složité situace je uvědoměle zavést *a priori* vytvořený *selektivní přístup* k historii, tj. *psát o té historii, která nás zajímá*. Neznamená to, že můžeme přerušovat fakty, aby zapadaly do rámce našich předem vytvořených představ, nebo že můžeme opomíjet fakty, které se nám nehodí.¹⁰⁸ Naopak, všechny dostupné důkazy, které se vztahují k našemu stanovisku, by měly být pozorně a objektivně zváženy (ve smyslu „vědecké objektivity“, o níž bude řeč v následujícím oddílu). Znamená to však, že si nemusíme dělat starosti se všemi takovými fakty a aspekty, které se k našemu stanovisku nevztahují a které jsou tedy pro nás nezajímavé.

Podobné selektivní přístupy tak plní při studiu historie funkce, které jsou v určitých směrech analogické funkcím teorie ve vědě. Je proto pochopitelné, že byly často také za teorie pokládány. Některé vzácné myšlenky obsažené v těchto přístupech, které lze formulovat jako *ověřitelné hypotézy*, ať singulární nebo universální, můžeme skutečně docela dobře považovat za vědecké hypotézy. Zpravidla však nelze tyto historické „přístupy“ nebo „stanoviska“ ověřit. Nelze je vyvrátit a proto zdánlivá potvrzení nemají žádnou cenu, dokonce i kdyby jich bylo tolik jako hvězd na obloze. Takové selektivní stanovisko nebo objekt historického zájmu, pokud je

¹⁰⁸ Ke kritice „dogmatu...“, že veškeré historické poznání je relativní“, viz Hayek v *Economica*, sv. X, str. 55 n.

nelze formulovat jako ověřitelnou hypotézu, budeme nazývat *historickou interpretací*.

Historicismus zaměňuje takové interpretace za teorie. To je jeden z jeho zásadních omylů. Je například možné interpretovat historii jako historii třídního boje nebo jako boj ras o nadřazenost nebo jako historii náboženských idejí nebo jako historii boje mezi „otevřenou“ a „uzavřenou“ společností nebo jako historii vědeckého a industriálního pokroku. Všechno to jsou více či méně zajímavá stanoviska a nelze proti nim *jako takovým* nic namítat. Zastánci historicismu je však neprezentují jako stanoviska; nechápou, že zde nutně existuje pluralita interpretací, které jsou v zásadě na stejné úrovni jak svou sugestivností, tak svou zastupitelností (třebaže některé z nich lze rozlišovat na základě jejich *plodnosti*, což je skutečnost, která má jistý význam). Místo toho je prezentují jako dogmata nebo teorie hlásající, že „veškerá historie je historií třídního boje“ atd. A když skutečně zjistí, že jejich stanovisko je přínosné a že mnoho faktů lze seřadit a interpretovat na základě tohoto stanoviska, potom to mylně považují za potvrzení, nebo dokonce za důkaz své nauky.

Na druhé straně klasičtí historikové, kteří oprávněně tomuto postupu oponují, mají sklon dopustit se jiného omylu. Ve snaze být objektivní cítí povinnost bránit se jakémukoli selektivnímu stanovisku. To však možné není, takže zpravidla přijmou stanoviska, aniž by si to vůbec uvědomovali. To nutně zničí jejich úsilí o objektivitu, neboť člověk nemůže být otevřeně kritický ke svému vlastnímu stanovisku a uvědomovat si jeho omezenost, když neví, že vůbec nějaké stanovisko zaujal.

Východisko z tohoto dilematu je zřejmé: Je třeba pochopit nutnost přijetí nějakého stanoviska, jasně toto stanovisko vyložit a stále si uvědomovat, že toto stanovisko je jen jedno z mnoha, a že i kdyby se rovnalo teorii, nelze je ověřit.

Oddíl 32

INSTITUCIONÁLNÍ TEORIE POKROKU

Pro menší abstraktnost našich úvah se v tomto oddíle pokusím načrtnout ve stručnosti *teorii vědeckého a industriálního pokroku*. Pokusím se tak na příkladu dokázat myšlenky rozpracované v předchozích čtyřech oddílech; zejména pak myšlenky situace logiky a metodologického individualismu oprostěné od psychologie. Volím příklad vědeckého a industriálního pokroku, protože nepochybně právě tento jev inspiroval moderní historicismus deva-